

DE PROCESSIE VAN PLAISANCE

500 jaar Bartholomeusomwegang in Geraardsbergen

Jan COPPENS

Dit jaar is het vijfhonderd jaar geleden dat de relieken van Sint-Bartholomeus plechtig werden overgedragen door de kartuizers van Sint-Martens-Bos in Lierde aan de Sint-Bartholomeuskerk van Geraardsbergen. De start van de jaarlijkse Sint-Bartholomeusomwegang, tegenwoordig beter bekend als de Processie van Plaisance. Na recent bronnenonderzoek zijn heel wat historische wetenswaardigheden aan het licht gekomen die tot nog toe niet gepubliceerd werden. Zo was er vroeger in de processie een strikte volgorde van de deelnemende groepen die door de stad schriftelijk werd vastgelegd. Daaruit blijkt dat de huidige afsluiter van de processie: de oudste vereniging Sint-Pieter-Vreugd-en-Deugd en muziekmatschappij Cecilia die met walsmelodieën de schrijndragers begeleiden, pas ontstond na W.O.1. Nog opmerkelijk: de verering van Sint-Bartholomeus in Geraardsbergen dateert van het einde van de 12de eeuw en is dus ouder dan algemeen werd aangenomen.

Kermis

In het woord 'kermis' is een letter, de *k*, in de loop van de tijd verdwenen. Kermis is eigenlijk een samenstelling van *kerke* en *misse*, en duidde oorspronkelijk een plechtige mis bij de jaarlijkse viering van de kerkwijding aan. Hierbij werden pauselijke of bisschoppelijke aflaatbrieven (kermisbrieven) verleend. Deze aflaten waren voor al degenen die aan de opbouw van de kerk hadden meegewerkt, voor degenen, die de plechtigheid van de kerkwijding bijwonen en voor hen, die later op de jaarlijkse herdenking van de kerkwijding de kerk zouden bezoeken. Tijdens deze jaarlijkse 'kerkmis' kwam het volk samen om de aflaten te verdienen, en profiterend van het samenzijn, daarna plezier te maken. Het duurde echter niet lang of het vermaak werd hoofdzaak en de aflaten bijzaak. In vele gevallen viel dit kerkelijk feest, dat bij voorkeur in de zomer werd gevierd, samen met een of ander oogstfeest, met de jaarmarkt die tot de economische sector behoort en die met de kermis alleen het vermakelijke gedeelte gemeen heeft.¹ De jaarmarkt kwam in de ogen van de bevolking kennelijk op de eerste plaats, want de betekenis van het woord kermis verschoof van 'kerkwijdingsfeest' naar 'jaarmarkt' - een verschuiving die al in de 13de eeuw plaatsvond, dus al eeuwen voor de ontkerkelijking. Trouwens, in het Duits heet een jaarbeurs nog steeds een *Messe*. Kermis wordt gedurende enige dagen gevierd en het heeft zich ontwikkeld tot een commercieel evenement. Vroeger was de kermis vaak een van de weinige uitgaansmogelijkheden. De

Vlaamse kermissen trokken van heinde en ver mensen aan, onder andere uit Frankrijk. Hierdoor leende het Frans al in 1391 de Vlaamse vorm *kermesse*.² Voor de geschiedenis van de kermissen moet ook gelet worden op de viering van de beschermheilige van de kerk. De volksheiligen, die parochiepatronen werden en die met de kermissen in enig verband staan, stammen door hun cultus of verering af uit de 9de en de 10de eeuw.

Toch was er al voor het overbrengen van de relieken van Sint-Bartel een andere kermis ter gelegenheid van

1. K.C. PEETERS, *Kermis*, in *Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen*, deel 3, 1973, p. 485.

2. N. VAN DER SIJS, *Klein uitleenwoordenboek*, Den Haag, 2006, p. 96.

3. V. FRIS, *De oudstbewaarde stadsrekening van Geraardsbergen*, in *Bulletijn der maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent*, 1912, nr. 6, p. v.

een andere kerkwijding, Sint-Lukas. We weten dat Sint-Lukas de oudste kerk op de rechteroever van de Dender is, gelegen aan de huidige parking in de Abdijstraat, die men volgens Fris bereikte 'langs de Steenstraete of langs de Cloesterstraete'³ vlakbij de oude Schapenbaan, een oude (secundaire) Romeinse heirweg.

Nog voor de stichting van de stad was ze zelfs de parochiekerk van 'Onkerzele-Geraardsbergen'. Relict hiervan: de kermis van Onkerzele gaat nog steeds mee met Sint-Lukas en er bestaat in het dorp nog een plaatsnaam Sint-Luycksbos dat ooit behoorde tot het dotatiegoed bij de stichting van de kerk. Ze bestond dus voor de stichting van de stad en de abdij en behoorde tot de oude dekenij Halle.⁴ Ook de aanwezigheid van een parochiekerkhof naast deze kerk wijst erop dat dit wel degelijk een parochiekerk was. De abdij die zich vestigde naast de Sint-Lukaskerk heeft van bij haar stichting systematisch gepoogd de kerk te incorporeren in de abdijskerk, iets waar zij uiteindelijk in slaagde in 1627.⁵

Jean-Baptiste Gramaye, die in opdracht van de aarsthertogen Albrecht en Isabella Geraardsbergen bezocht in de periode 1608-1610, zag dat de voorgevel van de Sint-Lukaskerk nog steeds het wapen van de stad droeg, omwille van de verbondenheid, maar voor het gemak van de burgers was het recht van parochiekerk met de doopvont, de enige voor de twee, toen al overgedragen aan de Sint-Bartholomeuskerk. We keren echter even terug naar de 14de eeuw. De feestdag van de heilige Lukas is op 18 oktober en in de oudst bewaarde stadsrekening van 1397 lezen we: *Item, den (X)VIII^{en} dach in de voerscreven maent (oktober) ghepresenteert Min heere den prochiaen*

*te siere feesten ende wideninghen van der kerken alsoe 't costume es, II cannen wijns, ghenomen te Jans van der Planken ende te Lombaerden, valent XXXIIJ sc.*⁶ De kermis in Geraardsbergen had dus plaats op de feestdag van Sint-Lukas⁷ en werd in de 15de eeuw meermaals opgeluisterd door muzikanten van de heer van Boelare.⁸

Daarin komt echter verandering want in de stadsrekeningen van de eerste helft van de 15de eeuw worden ook al betalingen vermeld voor een kermis in augustus, wat

er op wijst dat Sint-Bartholomeus de rol van Sint-Lukas had overgenomen en dat er dus bijna 100 jaar vòòr de start van de Processie van Plaisance al een kermis was op de feestdag van Sint-Bartholomeus.

Het einde van de 15de eeuw was voor Geraardsbergen eindelijk een periode van heropbloei na een woelige zwarte periode. We weten dat Geraardsbergen in de 11de eeuw de status van 'stad' kreeg om strategische redenen. In de middeleeuwen groeide Ger-

4. J. DE RO & F. VAN TRIMPONT, J.B. Gramaye "Gerardimontium Oppidum" (1611), de Oudste geschiedschrijving van de stad Geraardsbergen, 2004, p. 64.

5. A. DE PORTEMONT, Recherches historiques sur la ville de Grammont tome II, p. 244-245.

6. V. FRIS, De oudstbewaarde stadsrekening van Geraardsbergen... p. xx en p. 39 en ARAB.

7. V. FRIS, Geschiedenis van Geraardsbergen, Gent, 1911, p. 458.

Op oude voorstellingen van kermissen zoals de *Sint-Joriskermis* van Hoboken, op een mooie prent van Pieter Brueghel III (1589), ziet men helemaal op de achtergrond een processie de kerk binnentrekken terwijl het kruisboogspel van *Sint-Joris* op het dorpsplein wordt vertoond en de dorpeelingen zich aan volksvermaken overgeven. Hieruit blijkt dat al in de 16de eeuw de betekenis van "kermis" was geëvolueerd tot 'volksfeest', vandaar 'Vlaamse kermis'.

aardsbergen uit tot een belangrijke stad in het graafschap Vlaanderen, Van Waesbergh heeft ze dan ook in de titel van zijn werk "*altera imperialis Flandriae metropolis*" genoemd. De laatste regeringsjaren van graaf Lodewijk van Male, 1379-1381, waren echter een zeer rampzalige tijd voor de Denderstad. In de strijd tussen Gent en de graaf koos Geraardsbergen de zijde van Gent. De stad werd belegerd, ingenomen en verwoest door Lodewijks maarschalk, Walter van Edingen. Vele inwoners kwamen om het leven en anderen sloegen op de vlucht met de volgende jaren onrust, rampen en plundering. Ook het oude stadsarchief ging verloren. Bovendien was Lodewijk van Males regering de overgang naar de unificatie van de Nederlandse territoria onder de Bourgondiërs, waardoor de politieke grens verdween in de Denderstreek. De eigenlijke betekenis van de stad, de reden waarom ze gesticht was, ging dus verloren.⁹ Ook onder de Bourgondische vorsten was het niet niet altijd vredig want door de hervormingen van Filips de Goede was er alweer een conflict met de Gentenaars. Daarbij werd in 1452 het kasteel van Schendelbeke, dat bezet werd door de Gentenaars, volledig verwoest en gesloopt door de troepen van de Bourgondische hertog. Zelfs tot 1492, onder Maximiliaan van Oostenrijk was er nog onrust en waren er weer problemen met de Gentenaars die Geraardsbergen belegerden. Daniël van Boeclare, de heer van Boelare, was toen bevelhebber om de stad te verdedigen. De

Vrede van Cadsant op 30 juli 1492 bracht eindelijk rust in Vlaanderen. Ondanks het verlies van haar politieke belang kroop de stad uit het dal en kende zij in het begin van de 16de eeuw, onder Filips de Schone, een culturele, economische en religieuze heropbloei. Ook de kunsten en ambachten kwamen tot volle ontwikkeling: in vele Europese paleizen waren Geraardsbergse wandtapijten te bewonderen.¹⁰ De Sint-Adriaansabdij bereikte 500 jaar geleden onder abt Johannes de Broedere (1504-1526) haar hoogtepunt.¹¹ Deze abt stond eveneens op goede voet met de heer van Boelare, Daniël van Boeclout. Deze laatste kon door zijn sterke vriendschapsband met Filips van Bourgondië, een bastaardzoon van hertog Filips de Goede, enkele prachtige schilderijen bestellen bij Jan Gossaert, de hofschilder van Filips van Bourgondië.¹² Het enige bewaarde is het meesterwerk *De Aanbidding der Koningen*, dat momenteel in de National Gallery in Londen hangt. Het is dezelfde Van Boeclout die ook zijn invloed zal aanwenden voor iets totaal anders: het overbrengen van de relieken van Sint-Bartholomeus naar Geraardsbergen.

Een tweede belangrijke bijdrage voor cultureel herstel is de oprichting van de rederijkerskamer Sint-Pieter, ook Thaboristen genaamd.¹³ Volgens Victor Fris was de 16de eeuw de gouden eeuw van onze rederijkers en daarvoor verwijst hij naar talrijke uittreksels uit de stadsrekeningen.¹⁴ Al in de 13de eeuw stichtten rijke poorters

8. A. DE PORTEMONT, *Recherches historiques...*, tome II, p. 114, voetnoot 2, met verwijzing naar de stadsrekeningen van 1424 en 1483.
9. F. VAN COETSEM, *Determinanten in de geschiedenis van Geraardsbergen. Het standpunt van de taalgeograaf*, in *Het land van Aalst* vol. 11 (1959), p. 249-259.
10. A. DE PORTEMONT, *Recherches historiques...*, tome II, p. 51.
11. G. VAN BOCKSTAELE, *900 jaar Sint-Adriaansabdij...*, p. 27.
12. J. COPPENS, *Bestelde Daniël van Boeclout, baron van Boelare, 'De Aanbidding der Wijzen' van Jan Gossaert alias Mabuse voor de Sint-Adriaansabdij?*, in *Gerardimontium*, 252(2013), p. 3-21.
13. J. DE RO, *Onder de loep. Een verkennend onderzoek van het ledenbestand van de Rederijkerskamer van Sint-Petrus te Geraardsbergen (1634-1845)*, in *Gerardimontium*, 2011, (240) p. 23-28. – C. VAN CAUWENBERGE, *Het ledenboek van de Rederijkerskamer van Sint-Petrus (de Thaboristen) te Geraardsbergen (1634-1845)*. 3 delen in *Gerardimontium*, 2011, nrs. 236, 238, 239.
14. V. FRIS, *Geschiedenis van...*, p. 455.

De oude vlag van de rederijderskamer de afbeelding van de Transfiguratie of Verheerlijking van Christus op de berg Thabor

van Atrecht als gilden ingerichte verenigingen ter bevordering van de dichtkunst. Kort daarna volgt ook Doornik (1280). Naar hun voorbeeld ontstonden van de 14de eeuw af in de Nederlanden broederschappen waarvan de leden zich toelegden op het vervaardigen van poëzie en het opvoeren van toneelwerk. Dit laatste werd geleidelijk hun belangrijkste bedrijvigheid. Deze gezelschappen, veelal rederijderskamers genoemd, werden tegen de 15de eeuw bekend in Vlaanderen.¹⁵ De *Thaboristen*, de rederijders van

Geraardsbergen, worden het eerst vermeld in 1476.

Naast het spelen van "*genouchlice esbattementen*", traden ze ook op in de oudst gekende processie in Geraardsbergen, op Sacramentsdag, de tweede donderdag na Pinksteren.¹⁶ Al eerder, in 1424 speelden "*een groot ghedeel van den jonghen gesellen van der poort* ter gelegenheid van de Sacramentsprocessie, gewapend, te paard een spel op de Markt. Zij werden hiervoor betaald door de stad en daardoor terug

te vinden in de stadsrekeningen.¹⁷ Ook de schuttersgilden namen deel aan deze processie. Al in de tweede helft van de 13de eeuw verschenen in de steden bijzondere korpsen van kruisboogschutters, uitgerust, gekleed, bevoorraad en bezoldigd door het stadsbestuur. Tijdens de 14de eeuw vormden zij gilden, waarvan de leden zich regelmatig oefenden en wedstrijden organiseerden. De schutspatroon van de handbooggilden was Sint-Sebastiaan en van de kruisbooggilden Sint-Joris. Ook in Geraardsbergen was dit het geval. De Sint-Jorisgilde wordt in de Oudenbergstad al in 1388 vermeld.¹⁸

Volgens A. de Portemont stond deze gilde zeer hoog in aanzien want onder haar leden bevonden zich de baronnen van Boelare, de heren van Idegem, van den Eechaute, de Hoves en andere adel. De gilde had een eigen kapel (waarnaast later de Sint-Bartholomeuskerk werd gebouwd) en de vergaderplaats van de gezellen van Sint-Joris bevond zich rechts hiervan, dichtbij de stadswalling.

Nog volgens De Portemont moet de gilde van Sint-Sebastiaan kort daarna opgericht zijn.¹⁹ In 1610 zag trouwens nog een schuttersgilde het daglicht: Sint-Andries, de haakboogschutters.

Deze gilden, maar ook andere broederschappen en coöporaties van ambachten en neringen voerden een eigen wapen met symbolische voorstellingen in verband met werktuigen of voortbrengselen, ...enz. Zij

15. K.C. PEETERS, *Gilde*, in *Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen*, deel 3, 1973, p. 148-149.

16. Sacramentsdag werd vanaf de late middeleeuwen een populaire feestdag, te beginnen in het bisdom Luik vanaf circa 1246. In 1264, met de publicatie van de bul *Transiturus de hoc mundo*, bepaalde Paus Urbanus IV, ooit als aartsdiaken werkzaam in Luik, dat deze feestdag voortaan door de hele Latijnse Kerk gevierd moest worden. Clemens V bevestigde officieel de erkenning van dit feest door de publicatie van de bul *In Domine* (oktober 1311 - mei 1312). Het feest won van toen af aan populariteit en zou in de vijftiende eeuw tot één van de populairste kerkelijke feesten uitgroeien. Na de mis draagt de priester tijdens de processie de heilige Hostie (het Allerheiligste Sacrament) in een monstrans door de straten van de parochie.

17. A. DE PORTEMONT, *Recherches historiques...*, tome II, p. 102.

18. De oudste vermelding van de Sint-Jorisgilde is 1388 in het archief van de abdij van Beupré. C. VAN CAUWENBERGE, *De Kruisboogschuttersgilde van Sint-Joris te Geraardsberge*, deel 1: *Kroniek aan de hand van de bestaande bronnen en literatuurverwijzingen*, in *Gerardimontium* 254 (2014), p. 11.

19. A. DE PORTEMONT, *Recherches historiques...*, tome II, p. 94.

20. K.C. PEETERS, *Gilde*, in *Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen*, deel 3, 1973, p. 149.

21. V. FRIS, *Geschiedenis van ...*, p. 381.

22. *Ibidem*, p. 398.

namen deel aan stedelijke omme- gangen en droegen het beeld van hun patroon in processies.²⁰ Van de oude gilden van de ambachten en de neringen zijn er jammer genoeg geen middeleeuwse archieven be- waard.²¹ Het oudste teruggevonden reglement is van de kleermakers, de broederschap van Sint-Marten van 12 september 1529.²² Gilden hadden hun eigen altaar in de kerk, toegewijd aan de ambachtspatrou- nen. Sommige gilden hadden trou- wens hun eigen kerk of kapel zoals de wevers, de Sint-Katelijnekerk of Weverskapel wordt reeds vermeld in 1269.²³ Volgens De Portemont bekleedde de tapijtnijverheid de eerste plaats, maar ook de laken- weverij was zeer belangrijk in Ge- raardsbergen en was zelfs gekend tot in Duitsland.²⁴

“De huidvetters van Gerondsberge”

Ondertussen was er een ander Geraardsbergs ambacht beroemd geworden in Vlaanderen, zodanig dat de Geraardsbergenaars in de 14de eeuw de bijnaam “*de huidevet- ters van Gerondsberge*” kregen. In het ondertussen beroemd gewor- den handschrift *De properheden van Vlaendren* uit 1380,²⁵ een literair stuk van een anoniem auteur die zijn eigen kennis en waarneming van de steden van Vlaanderen vastlegt in een typering van de in- woners naar een ‘properheyt’, een eigenaardig kenmerk.²⁶ Naast deze bijnaam zijn er ook harde archeolo- gische bewijzen hiervan: in de dro- ge zomers van 1845 en 1847 heeft men bij laag water van de Dender in de omgeving van het huidige sas

Bartholomeus, apostel en martelaar

Na de dood en de verrijzenis van Christus werd de apostel Bartholomeus een wandelende predikant. Hij trok naar Armenië, aan de Kaspische Zee. Hij zou zelfs tot in Indië getrokken zijn om daar de leer van Christus te brengen.

Het einde van Bartholomeus is gruwelijk. De man genas de doch- ter van de Armeense koning. Daarop liet de koning zich dopen. Dat was niet naar de zin van de hogepriesters. Die beraamden een aanslag en kregen de broer van de koning zover dat hij de solda- ten op Bartholomeus afstuurde. Bartholomeus werd gevangen- genomen en kreeg de Perzische doodstraf: hij werd eerst levend gevild en dan gekruisigd.

Het gebeente van Bartholomeus kwam eerst in Mijafarkin terecht, later in het Mesopotamische Daras. In 580 verhuisde het naar het Lipari, één van de Eolische eilanden, ten noordoosten van Scillië. Maar omdat er Arabische zeerovers dreigden werd het gebeente overgebracht naar een klooster in het Italiaanse Benevento, ten noordoosten van Napels.

Toen de Duitse keizer Otto III in 983 bovenop de resten van een Aesculapiustempel op het Tibereiland in Rome een kerk liet bou- wen ter ere van de heilige Adalbert, verplichtte hij de monniken om het gebeente van Bartholomeus af te staan en zo kwamen de relieken in Rome terecht.

Na de dood van de keizer lieten de monniken weten dat ze een vals gebeente hadden geleverd en dat Bartholomeus nog steeds bij hen was in Benevento. Het kwam tot een proces dat door geen van beide partijen werd gewonnen en in 1740 besliste de paus dat beide plaatsen over een authentiek gebeente beschikten.

Blijkbaar was het voor Bartholomeus niet voldoende om op twee plaatsen bijgezet te zijn, delen van zijn skelet werden naar andere oorden gebracht. In Frankfurt bijvoorbeeld bevindt zich een sche- del van de heilige. In 1515 werd een deel van zijn gebeente vanuit de kartuizerij in Sint-Martens-Lierde naar Geraardsbergen over- gebracht. Hoe er ook relieken in het kartuizerklooster van Sint- Martens-Lierde terecht kwam is een raadsel.

23. *Ibidem*, p.441 met verwijzing in voetnoot 4 naar D’Hoop, *Inventaire des anciennes archives de Grammont et de celles de son abbaye*, Geraardsbergen, 1880, p. 69, 1268.

24. *Ibidem*, p. 387-388.

25. Het Handschrift 837-845 van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaart op f. 106-107 onder bovenstaande titel een middelnederlandse tekst die in 1835 voor het eerst werd gepubliceerd. Niet langer dan 180 woorden is die tekst die uit onze volkskundige overlevering niet meer is weg te denken. Niet langer dan 180 woorden is die tekst die uit onze volks- kundige overlevering niet meer is weg te denken.

26. Zo typeert hij de steden naar hun bedrijf, naar hun eetgewoonte, naar een morele eigenaardigheid. Een man die mogelijk als lid van een schuttersgilde de steden van Vlaanderen leerde kennen door deelneming aan de interstedelijke schietspe- len. Kenmerkend lokaal beroep, kenmerkende lokale markt leveren de grote meerderheid van de ‘specialiteiten’ die in die namen zijn uitgedrukt, zoals: ‘*Volders van Caprike, Lynvadiers van Tielt, Saymakers van Hontschoten, Toolneers van Rupel- monde, Scipheeren van Sluus, Cupers van Damme en natuurlijk de huidevetters van Gerondsberge*’.

HANDVEST van 10 juli 1515: "Wij scepenen vander poort van Gheerondsberghe, doen te wetene dat uter neerensten bede ende versoeke van Edelen, weerden, wysen ende discreten Joncheere Daneel Van Boechout, heere van den lande van Boulaer, enz., Heer Janne De Costere, presbytere ende prochiepape van der Cueren van Gheerondsberghe voorscreven, van ons scepenen als opperkerckmeesters van der principaelder prochykercke van mynen heere Sente Bertolomeuskercke in de voorschreven poort: ende van vele meer andere goede mannen gheestelic ende weerlic van derzelver poort die wy ghedaen ende aensocht hebben an den Eerweerdeghen Vadre in Gode, Broeder Michiel, pater ende prioer des Cloosters ende Godshuus van den Chartrousen ten Bossche, in de prochie van Sente Martenslierde, ende synen convente ghemeenlic, om van hemlieden te vercryghene zekere reliquien die over menighe langhe jaren onder hemlieden gherust ende gheweyst syn van den Heyleghen, weerden Apostele Gods ende Martelare Sente Bertolomeux onsen patroon, in wiens name onse voorseyde principale prochykercke gheconsacreert ende ghewyt es, dat sy ons wilden gheven ende octroyeren de selve reliquien ten fyne dat wy die in de eere Gods ende den grooten heere Sente Bertholomeux in syne voorseyde prochijkercke stellen, verheffen ende eeren moghen zo daer toe dient ende behoort. Twelke de voorseyde pater Pryoer ende convent tot onser neerenster bede ende versoecke gheneghen zynde, gheerne ende lieflic ghedaen ende ghelevert hebben, dies wy hemlieden te vullen nemmermeer bedancken en zullen connen. In kennessen ende danckbaerheden van desen so hebben wy Ghylain van Yedeghem, Jan van den Dale, Jan Claus, Jan Nouls, Julyaen Huysselin, Joos van der Molen ende Jan de Knijbbere, scepenen van der poort van Gheerondsberghe voorschreven, dese presente letteren ghedaen zeghelen met den zeghele van onsen scependomme uuthangende. Twelke was ghedaen int jaer ons Heeren als men screef duyst vyf hondert ende vyfthiene den X^m dach july". (RAG Oud Stadsarchief Geraardsbergen, handvest n° 177bis)

massa's koehoorns opgegraven, ze zaten vier à vijf voet diep in de bodem (niet vergeten dat de grote kanalisatiewerken pas begonnen in 1863). Leerlooierijen bevonden zich steeds naast een rivier, want voor het looien van leder heeft men water nodig.²⁷ Nu is het zo dat Sint-Bartholomeus ook als patroonheilige van de leerbewerkers wordt genoemd. Aangezien Geraardsbergen de stad van de huidenvetters was in de 14de-15de eeuw, is het niet verwonderlijk dat zij een altaar hadden in de kapel op de Markt. De wijk van de huidvetters was *Putsemeyn* (huidige Buizemontstraat) die aansloot op de Markt en de kapel, meer nog, mogelijk is hierdoor de kapel uiteindelijk naar Bartholomeus genoemd. Uit recent onderzoek blijkt trouwens dat er in een pauselijke bulle van paus Lucius III over de bezittingen van de abdij van 11 maart 1182 een *capella sancti Bartholomei* wordt vermeld.²⁸ Hieruit blijkt dat er al in de 12de eeuw, dus ruim 300 jaar voor algemeen werd aangenomen, een verering van Bartholomeus in Geraardsbergen was.

Kortom in de 15de eeuw waren alle ingrediënten voor processies: schuttersgilden, redrijkers en andere gilden. Met de komst van een nieuwe parochiekerk en, als kers op de taart, de relik van de nieuwe patroonheilige was Geraardsbergen klaar voor een nieuwe ommegang. De nieuwe patroonheilige, Sint-Bartholomeus, verdrong de oude,

Sint-Lukas, waardoor ook het tijdstip van de kermis veranderde: 24 augustus in plaats van 18 oktober.

Sint-Bartholomeus

Op enkele honderden meters ten zuiden van de abdij en de oude parochiekerk Sint-Lukas lag het commercieel en bestuurlijk centrum: de Markt met het schepenhuis en enkele kapellen. Er was Sint-Joris, de kapel van de boogschutters die volgens Van Waesberghe dateert van begin 15de eeuw, maar de oudste en belangrijkste was de kapel van *O.-L.-Vrouw-ter-Maerct* (de oudste vermelding is 1247).²⁹ Volgens Van Waesberghe werd deze kapel beheerd door een college van twaalf geestelijken. Daarbij weten we dat het vroegste toneel in Geraardsbergen zich ontwikkeld heeft in het kader van een kerkelijke eredienst en aanvankelijk zelf door priesters werd opgevoerd.³⁰ Volgens de stadsrekeningen van 1415-1416 werd op Onze-Lieve-Vrouwendag (Maria Lichtmis) een Mariaspel opgevoerd in de aan haar gewijde kapel, "*ter capellen*", op de Markt. De "*ghezellen*" van deze confrerie waren de acteurs van deze vertoning en ze werden niet alleen vergoed door de stad, maar ook door het hospitaal.³¹ Deze gezellen worden meermaals genoemd, bijvoorbeeld als "*den ghesellen van beede den Spelen in de kerecke ende up de marct*". Of dit steeds geestelijken waren, is moeilijk te achterhalen. A. Batse-lier vond in totaal 26 posten over toneel in diverse bronnen waarvan 15 naar geestelijke en 6 naar we-

reldlijke stukken verwezen. Bij vijf andere posten is dit moeilijk te achterhalen. De acteurs waren nu eens priesters van de kapel op de Markt, leden van de Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw of burgers van de stad, dan weer een groep spelers met een spelleider, en ten slotte esbattementspelers. De opvoeringen vonden plaats in de kapel op de Markt, op het marktplein zelf en ook op de Oudenberg. Ook is er sprake van een "*stellage*" en een spelwagen. Wanneer de kapel uiteindelijk vergroot werd en waarom is moeilijk te achterhalen. Volgens V. Fris kreeg de kerk pas sedert begin 16de eeuw het uitzicht van een hoofdkerk, zoowel in- als uitwendig", maar dat gebeurde met vallen en opstaan door de godsdienststroeubelen en belegeringen tijdens de Beeldenstorm. Fris baseert zich hiervoor op het handvest van 1515 met de overdracht van de relieken van Sint-Bartholomeus waarin staat "*principale prochykerke*". Net zoals in de abdij was het belangrijk dat deze kerk bedevaarders en pelgrims aantrok voor inkomsten en daarom was het belangrijk dat een relikwie van de patroonheilige naar wie de kerk genoemd werd, aanwezig zou zijn. Wilde de Sint-Bartholomeuskerk een volwaardige patroon hebben, dan moest ze over een relik beschikken. Door toedoen van de invloedrijke Daniël van Boechout, de heer van Boelare, en zijn goede band met de abt van de Sint-Adriaansabdij en andere hoge geestelijkheid, kon

27. *Gazette van Geeraardsbergen*, 29 augustus 1847. Daarnaast werden ook oude potten, kruiken en schotels ontdekt. Volgens archeoloog Etienne Borremans is het zelfs mogelijk dat er al een leerlooierij was in de Romeinse periode.

28. Met dank aan Marcel Cock voor de informatie: *altare de Hunnegem, capella sancti Bartholomei et Builarium*.

De bul is origineel, maar is wel in de Romeinse kanselarij samengesteld op basis van (niet altijd betrouwbare) oorkondeninformatie, die men wellicht vanuit de abdij aan Rome had doorgegeven. Het is bekend dat er met de stichtingsoorkonde van de abdij geknoeid was. Hoe dan ook, het is in elk geval veel betekenisvol dat men in Rome al spreekt van een *capella* van Sint-Bartholomeus in de stad in een bulle van 1182. Dirk Van De Perre, dr. geschiedenis, bereidt (met Leuven) een eerste grondig onderzoek voor over die affaire.

29. G. DE VOS, *Inventaris van Handvesten van "Onser Liever Vrouwen Gasthuys"*, Geraardsbergen, p. 5, nr. 6.

30. A. BATSELIER, *Kroniek van het toneel en van het letterkundig leven te Geraardsbergen (1416-1808)*, Geraardsbergen, 1976, p. 1, citeert de stadsrekening 1416-1416: *Item ghegheven bi overeendragen van der wet den ghezellen van der kerken die tspel speelden in onser vrouwen daghe ter capellen ende in huessceden te hueren costen waert... 12 s.p.*"

31. G. DE VOS, *Onser Liever Vrouwenhospitaal van Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1903, p. 100.

De relieken van de apostel zitten in het verzegelde houten kistje dat in het zilveren reliekschrijn geplaatst wordt

de parochie bekomen dat relieken van de apostel Bartholomeus, die bewaard werden in het kartuizerklooster van Sint-Martens-Lierde, aan Geraardsbergen werden geschonken. In een handvest, dat bewaard wordt in het rijksarchief van Gent, werd de overdracht officieel vastgelegd op 10 juli 1515.³² Van Waesberghe nam het letterlijk over in zijn *Gerardimontium*. Uit dit document blijkt alvast dat niet langer de Sint-Lukaskerk, maar de Sint-Bartholomeus de belangrijkste parochiekerk was geworden: *de principale Prochie Kercke*.

De relieken

De relieken van Sint-Bartel werden op 16 april 1516 officieel onderzocht volgens de stadsrekening: *Ghepresenteet den XVIden in Aprille mijn heere commissarissen uutten geestelieken hove die hier waren om te bsouc ende orcondschap van den reliquen van mijn Heere St. Bertholomeus, patroon van deser stede twee kannen Beanen* (Beaune, Bourgondische wijnsoort). Over hoe die relieken in de eerste jaren werden rondgedragen maakt geen enkele bron melding.

Misschien was dat een eiken kist versierd met houten snijwerk? Pas meer dan een 170 jaar later is er voor het eerst sprake van een zilveren reliekschrijn: op 16 augustus 1688 werden de relieken in het nieuwe schrijn gelegd. Het zilveren kunstwerk kostte 1.500 florijnen en werd betaald, één deel door de kerk en één deel door de stad (stadsrekeningen 1688?). Dit schrijn is echter nauwelijks te zien geweest in Geraardsbergen. Het was een zeer woelige periode met belegeringen en plunderingen door het Franse leger die bekend staat als de Negenjarige Oorlog (1688-1697). Uit schrik voor plundering werd het kostbare zilveren kunstwerk in zekerheid gebracht naar het veilig gewaande dominicanenklooster van Brussel. De zilveren bazuinspelende engelen werden echter bewaard bij de moeder van de toenmalige deken van Geraardsbergen, Vandermeulen. We kunnen bijna met zekerheid zeggen dat tijdens deze periode de processie niet is uitgegaan, of alleszins zonder het schrijn, maar dit lijkt ons onwaarschijnlijk. Ook in de hoofdstad was het zilveren schrijn niet veilig want de troepen van de Franse koning Lodewijk XIV belegerden ook Brussel en vanaf 13 augustus 1695 startten ze met bombardementen: ze vuurden gewone kanonskogels maar ook *gheloeyende koghels* (vooraf in ovens verhit om bij inslag brand te veroorzaken). Eerst schoten ze de Grote Markt in brand waarbij het belfort onherroepelijk verloren ging en het Broodhuis ernstig werd beschadigd. Daags nadien kwam de Muntwijk met het Dominicanenklooster onder vuur. Het zilveren Bartholomeusschrijn ging in de vlammen op, maar de relieken konden in veiligheid gebracht worden. Het duurde echter tot na de Vrede van Utrecht en het begin van het Oostenrijks bewind dat de rust enigszins hersteld werd en men

32. RAG, OGA, handvest nr. 177bis (nr. 637 bij Van Werveke).

besloot een nieuw zilveren relik-schrijn te bestellen. Op 23 augustus 1719, de vooravond van de proces-sie, werden de relikien neergelegd in het nieuwe zilveren schrijn. Het kostte 3.000 florijnen en werd betaald door de inwoners van de stad, wat bevestigd wordt door een jaarschrift in Latijn onderaan het schrijn: *“Donavit charitas civium”*, m.a.w. geschonken door de liefda-digheid van de burgers in 1719. Het is een uitgeholde houten tombe belegd met een zilveren plaat. Een gedreven bladversiering loopt over gans het schrijn, terwijl aan de voor- en achterzijde een vergulde cartouche is uitgespaard waarin de marteling en onthoofding van de apostel zijn uitgebeeld. De opening van de tombe is bedekt met een zilveren deksel met een massief zilveren borstbeeld van Bartho-lomeus. Het geheel rust op vier leeuwenpoten en draagt op de vier hoeken putti- of engelenkopjes. De twee bazuinspelende engelen die het borstbeeld flankeren zijn dus afkomstig van het eerste zilveren schrijn en houden een schild vast met de tekst *“Laudate Dominum... in sanetus eius”* (looft de Heer in zijn heiligen). De beide engelenschilden dragen het merk van de edelsmid: een zespuntige ster en het merk van Geraardsbergen: een kruis op een trapje. Dit merk werd ook gebruikt door de Geraardsbergse tapijtwe-vers. Het zilveren kunstwerk weegt ruim 140 kilo.

Sindsdien is het schrijn al enkele keren hersteld. De laatste keer was in maart van dit jaar. De relikien liggen trouwens niet los in het schrijn maar bevinden zich in een rechthoekig houten bakje met schuifdeksel, daarin zit: een kistje met de grote relikwie van Bartholo-meus, overwonden met een wit lint dat verzegeld is langs onder en bo-ven, telkens met twee gelijke zegels welke een hartvormig schild dra-gen, in een omslag een kleine relik met het zegel van de stad Geraards-

Fotograaf Théophile l'Haire legde begin 20ste eeuw de aankomst vast van de processie

bergen, een ovaalvormig kistje met rood lint omwonden waarin de relikwieën van Sint-Sebastiaan en andere heiligen zitten, een klein-er ovaal kistje met rode linten en twee zegels waarin de relikwie van Sint-Maximus zit.

Een jaarlijkse ommegang

Of er in 1515 al onmiddellijk een ommegang was, kunnen we niet terugvinden in de archieven, maar wel het jaar daarna. De stadsre-keningen van 1516 vermelden: *“Betaelt der gulde voorscreven (dekens vande Rhetoriken) van dat zijn ten ommeganghe van Ste bertelimeus inde processie omme reden in diversche personaigen ende devote figuren te haerlieder...”* Wat opvalt van bij het begin is dat het steeds de stad is die de deelnemers vergoedt, dat zal een constante blijven tot heden. Het is dankzij de stadsrekeningen dat we heel wat over de omme-gang te weten komen. Oorspronkelijk had de ommegang plaats op de feestdag zelf van Bartholomeus: 24 augustus, maar de Geraardsbergse bevolking was

niet tevreden dat de feestdag, ge-zien de vaste datum, steeds op een wisselende dag viel zoals bijvoor-beeld een vrijdag of een zaterdag, wat *“seer incommodeux”* was ge-zien de stad niet voorzien was van *“visch (mits de groote ditantie van de zeevateren en de principale hitte van den somer)* en de kooplieden en anderen zowel met de processie als de jaarmarkt *“qualijck connen gespijst worden”*.³³ Daarom kreeg de stad in 1635 toestemming van koning Filips IV om de ommegang steeds te vie-ren op een zondag, meer bepaald de zondag van of volgend op 24 augustus. Tevens werd ook vast-gelegd om de jaarmarkt telkens de volgende dag, de maandag, te houden. De akte van toestemming op perkament dateert van 30 oktober 1635.³⁴

Vanaf de aanvang beeldde men vooral Bijbelse taferelen uit, meer bepaald scènes die betrekking had-den op het Lijden van Christus. Zo is er in de stadsrekeningen sprake van de figuur Judas: *“Betaelt an Marten de Moor, laeckensnijder over*

33. M. VAN KERCKHOVE C.J., *De ommegang of processie van plaisance en de reuzen te Geraardsbergen*, Geraardsbergen 1978, p. 3.

34. RAG, Oud gemeentearchief, nr. 271 (handvest nr. 247ter); zie bewijsstuk XLIII bij De Portemont, deel II.

tmaecken van den rock van Judas jeghens den voorleden ommeganck".³⁵ Voor het overige ging het meer om een stoet dan om een processie, met de optocht van alle gilden en ambachten, religieuzen en van de stadsmagistraat. Dit alles werd kleur bijgezet door musicerende groepjes en door vele ruiters. De betalingen aan de muzikanten zijn als een rode draad terug te vinden in de Geraardsbergse stadsrekeningen. In de stadsrekeningen van 1528-1529 zien we eveneens dat er in de beginjaren niet alleen een omme-gang was, maar dat er ook nog een kerkspel werd opgevoerd: "*Betaelt den deken van den Rethorijcken van dat hemlieden bij scepenen toegheleygt was voor haerlieden abituage ende aerbeyt die zij speelwijs deden in den ommeganc van Sente Bertelmeus ende dat zij ten incommene van denzelfoen ommeganc speelden de cruysinghe*".

Overigens kon niet zomaar elke vereniging deelnemen. In 1627 werd door abt Martin Lebrun van de Sint-Adriaansabdij, de confrerie van Sint-Adriaan opgericht. Vele vooraanstaanden lieten zich inschrijven in de broederschap die door paus Urbanus VIII met zovele aflaten werd begiftigd dat haar ledental weldra meer dan vijf duizend bedroeg. Het genootschap dat oorspronkelijk met een zuiver godsdienstig doel werd gesticht ontplooidde zich vanaf 1715 tot een echte rederijderskamer. Dit viel echter niet in goede aarde bij de oude Sint-Pietersgilde, die een rekest indiende bij de keizer. Die verbood de gilde van Sint-Adriaan om publieke vertoningen op te voeren, weliswaar met de toevoeging 'zonder toestemming van de magistraat'. Maar er ontstonden ook hevige twisten tussen Sint-Adriaan en de andere erkende gilden van de stad. Het was namelijk zo dat er een beurtrol was om tijdens de omme-gang de kas van Sint-Bartholomeus afwisselend te dragen door de

leden van Sint Andries, Sint-Sebas-tiaan, Sint-Joris (schuttersgilden) en Sint-Pieter. Sint-Adriaan genoot niet van dat voorrecht. In 1756 zijn echter tijdens het wisselen van de dragers vier gildebroeders van Sint-Adriaan toegesneld en hebben ze onder protest het schrijn "*geschaidert ende gedraghen tot aen de trappen van de parochiale kercke*". Sint-Adriaan wist na verloop van tijd een vaste plaats te bemachtigen voor het schrijn. Volgens de deelnemerslijsten van eind 19de-begin 20ste eeuw bleef deze bevoorrechte positie voor Sint-Adriaan. In het jaarprogramma van 1952 van de gilde staat: *op H. Sakramentsdag en O.L. Hemelvaart deelname in aangepaste kleedij aan de processie om het reliekschrijn van St Bartholomeus door de stad te dragen en Zondag na St Bartel deelname een de Kermisprocessie*. Na de dood van haar laatste voorzitter in 1954 viel de gilde uiteen. Sommige van haar leden sloten aan bij Sint-Pieter-Vreugd-en-Deugd. Enkele van haar laatste leden zoals Hubert Bonnier en Remi De Mol bleven trouwens schrijn drager tot in de jaren 1960. De traditie van het afwisselend dragen van het reliekschrijn door leden van de schuttersgilden en Sint-Adriaan werd in stand gehouden tot begin 20ste eeuw. Dat was de reden waarom deze gilden voor en achter het schrijn liepen.

Niet alleen de gilden maar ook de religieuzen stapten mee op zoals de benedictijnermonniken van de Sint-Adriaansabij. Volgens de stadsrekening van 1599-1600 kregen ze hiervoor ook wijn: "*De religieusen ende convent van St Adriaen ten upsien dat in den dienst ende ommeganck van Sente Bertholomeusdach met heurlieder presentien in cappa ende pontificalibus zijn commen vereeren zijn ghepresenteet gheweest 4 stoopen wijn*"s. (in koorkap met staf en mijter). Sommigen hadden ook het voorrecht om het schrijn

afwisselend met de schuttersgilde te dragen, zoals de karmelieten. Uit een oud kosterboek van 1774 blijkt dat deze geestelijken in *roode stoulen de Casse* droegen vanaf de trappen van de Sint-Bartholomeuskerk tot beneden de Brugstraat aan de La-verdij. Misschien is de huidige rode stola van de dragers gemaakt naar dat model.

Naast de geestelijken, de rederijders en de schutters worden ook muzikanten vermeld. De stadsrekening van 1591-1592 spreekt van het *Gilde der musicienien* of *St Ceciliiegilde*.³⁶ Maar ook van buiten de stad stapten musici mee op en worden ver-goed. Dus niet alleen de Geraardsbergse gilden namen deel, maar ook "*de guldens van Audenaerde, Lessene ende Vloesberghe, commende ten ommegnghe van Sente Bartholomeus met instrumenten, musycyne, scutters ende rhetoriscenen*".

We zagen al dat in de beginjaren ook Bijbelse figuren werden uit-gebeeld. Eén van hen was de reus Goliath die vermeld wordt in de stadrekeningen van 1577. Terwijl de andere Bijbelse taferelen ondertussen verdwenen zijn, zijn Goliath met zijn gevolg uitgegroeid tot de populairste figuren in de processie.

De reuzen

Het rondgaan met reuzenfiguren is een zeer oude traditie. In Europa zijn er duizenden reuzen, het merendeel in Spanje en België. De oorspronkelijke reuzen verbeeldden religieuze figuren en stapten mee in processies, waar ze een dramatische functie hadden. Goliath was volgens de Bijbel een kampvechter van het Filistijnse leger in hun oorlog tegen de Israëlitische koning Saul. Zijn taak was dus om tussen de beide legers in te gaan staan en in plaats van een groot gevecht tussen de twee legers (waarbij aan beide zijden zware verliezen zouden vallen)

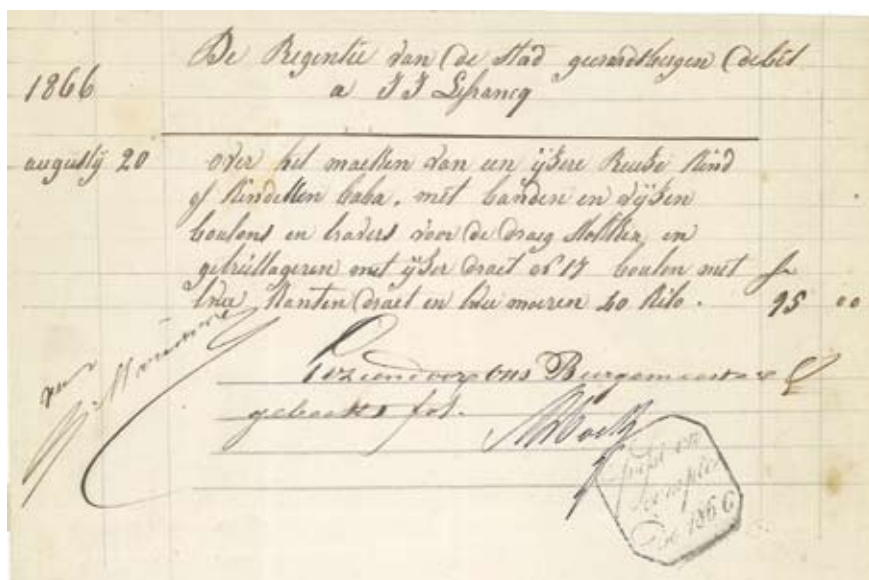
35. Stadsrekening 1596-97

36. V. FRIS, *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1911, p. 452.

het Israëlitische leger uit te dagen tot een tweegevecht tussen hem en een Israëlitische kampioen. Goliath was volgens de Bijbel een indrukwekkende verschijning: hij droeg een koperen helm en scheenbeschermers en torste een zwaar koperen schild met zich mee en een enorm zwaard. Bovendien had hij een speer en droeg hij een schubachtig pantser van 5.000 sikkelen koper (zo'n 36 kilo). Bovendien was hij ongeveer zes ellen en een span lang (omgerekend ca. 1 meter 75). Ondanks zijn reusachtige gestalte velde de herdersjongen David Goliath met een welgemikte steen tegen het voorhoofd. Waarna hij, het zekere voor het onzekere nemend, terugkwam op zijn eerdere besluit geen zwaard te hanteren en Goliath met diens eigen zwaard onthoofdde. Niet alleen menselijke figuren konden als reus opdraven, ook dieren. Zo is er ook sprake van het 'Gulden Kalf' in de processie, het gouden beeld dat de Israëlieten verafgoden toen Mozes op de berg Sinai vertoefde om de Stenen Tafelen te ontvangen. De eerste reuzen waren dus Bijbelse figuren maar door de eeuwen heen veranderde dit gebruik; de katholieke kerk verloor haar greep op deze processies en de reuzen werden meer gebruikt als profaan symbool, sommige reuzen werden verbonden aan een Gilde en/of beeldden een lokale legende uit. Al in de 13de eeuw zou de Spaanse stad Pamplona drie stadsreuzen hebben gehad. In 1398 verscheen de eerste stadsreus in Antwerpen en dichterbij te Aat in 1462 (*Le Cheval Bayard* in de *Ducasse* van Aat). Goliath was trouwens niet de enige reus in Geraardsbergen want in 1547 was er een zekere *Clays den innocent*, toch moet de reus er qua kledij gelijkaardig uitgezien hebben als de huidige Goliath want hij was "gekleed met violet laken geboord met geel en verwapend met de stadswapens".³⁷

In 1919 gaat, na vijf jaar onderbreking door de "Grooten Oorlog", de processie weer uit. De reuzen stappen over de Wijngaardbrug

1866: een rekening van 95 frank aan de stad van Joseph Lefrancq, smit, voor "het maeken, van een ijzere Reuze kind of kindeken baba. (Stadsarchief Geraardsbergen). In dat jaar werden de processie en de kermis omiwillen van de cholera-epidemie afgelast.

37. F. Fris, *Geschiedenis...*, p. 457, die in een voetnoot verwijst naar de stadrekeningen van 1547, n° 208.

Tijdens de Franse revolutie werden veel reuzen vernietigd en tijdens de Franse bezetting verdwenen ook de ambachten en gilden die voorheen een belangrijke rol speelden bij de zorg voor reuzen en ommegangen. Later keerden ze weer, maar ditmaal met een andere rol en betekenis. Op 30 mei 1807, tijdens het bestuur van Napoleon, besliste de gemeenteraad om de structuur en kledij te hernieuwen van de grote Goliath, van zijn vrouw en het kind, *“zijnde oude monumenten van de stad en dienende om een groote massa volk uit de omgeving van de stad aan te trekken, de uitgave kan stijgen tot 500 frank min of meer”*. Ruim twintig jaar later, tijdens het bestuur van de Verenigde Nederlanden, is de kledij versleten, want in het verslag van de gemeenteraad van 13 december 1828 lezen we: *“Sedert onheuglijke tijd zijn in de stad drie posturen van reusachtige gestalte, gemaakt van rijshout, met dewelke ter gelegenheid van kermis of andere feesten de stad bewandeld wordt. Deze posturen zijn gekend onder de naam van Goliath. Hunne kleren bevinden zich in slechten toestand en zouden moeten hernieuwd worden. Een som van 15 gulden wordt door de gemeenteraad hiertoe bestemd.”* In 1835 werden de tenen manden en de koppen hersteld en in de periode 1865-66 worden de reuzen nagenoeg volledig hermaakt, enkel de kop van de reus en Kinneken Baba worden hersteld. De geraamten werden niet meer gemaakt in rijshout maar in ijzer. De reuzin kreeg een nieuwe kop die gebeeldhouwd werd door de bekende Geraardsbergse beeldsnijder Prosper Speck.³⁸ Ook de schouderstukken, diadeem en de kledij werden grondig aangepakt. Trouwens, in dezelfde periode, maakte Speck een processiestaan-der, ook kartel genoemd, eveneens in hout gesneden voor de Rederijkerskamer Sint-Pieter-Vreugd-

en-Deugd. Deze houten kartel is eigenlijk een hartvormig schild rijkelijk versierd met gesneden bladeren en andere ornamenten. Op de ene kant staat “Vreugd en Deugd” en op de andere: “Geraardsbergen, 18 november 1476”. Bovenop staat een vrouwenbeeldje. Dit kunstwerk van Speck wordt sindsdien ieder jaar meegedragen in de processie.

De reuzen werden destijds gedragen door de zakdragers. Tot in 1882 werd een examen afgenomen: *“de candidaat zakdrager begaf zich bij den deken van de corpora. Deze stelde dag en uur vast voor 't exaam: 't is te zeggen dat de toekomstige-zakdrager eenen zwaren zak te dragen had van beneden de zeer bergachtige Denderstraat tot in de Kloosterstraat aan het huis van Mr De Cock (circa 300 m.) of de Abdij, met terugkeer naar de vertrekplaats. Gelukte den proef dan zond de deken een bewijs van bekwaamheid en goed gedrag aan het schepencollege, 't welk over de aanvraag besilste”*.³⁹

Vanaf 1819 legde de nieuwe processie, nu ze niet meer kon rekenen

De Geraardsbergse reuzen

Reus Goliath, “de reuzen”: meet 4,75 m en weegt 122 kilo.

Reuzin Gerarda, “de reuzinne”: meet 4,16 m en weegt 98 kilo.

Kinneken Baba: meet 2,5 m en weegt 60 kilo.

De koppen zijn uit hout gesneden.

Die van de reus en Kinneken Baba zijn al enkele eeuwen oud.

De kop van de reuzin werd gebeeldhouwd door Prosper Speck in 1865.

De manden, de “lichamen” van de reuzen bestaan uit gevlochten riet.

In de 19de eeuw werd ook ijzer gebruikt.

op de deelname van de afgeschafte gilden van ambachten en neringen, de nadruk op de participatie van nieuw opgerichte verenigingen. De kermisweek bruijste van de activiteiten want naast het opstappen in de processie organiseerden al die verenigingen ook spelen en schuttersfeesten of deden optredens, ze werden hiervoor ook vergoed door het stadsbestuur. In de gemeenteraadsverslagen van de 19de eeuw zien we dat volgende verenigingen een vergoeding voor hun deelname aan de kermis en de processie kregen: *Sint-Richard, Sint-Michel, Sint-Sebastiaan, Aster, Willem Tell, Sint-Bartholomeus, Sint-Andries, Sint-Dorothea, Sint-Jozef* ook de *Werkmanskring* genoemd, *Sint-Cecilia, Orpheus, de Kanaries van Sint-Jan, Crispinus, de Eendracht, Postuurvoegel, Carabine Hubert, Telemachus, Hulp en Onderstand, Sint-Medard, Recht voor de Vuist, de Reuzenbolders, Ijzeren Arm, te Hulp, de Volksvrienden (toneelmaatschappij), de Spiegelbolders, Sint-Felix, Visschers, Jonge strijders, Geerart, Kaatsers, Behulpzame Vrienden, de Bergkaatsers, Duivenbond, Sint-Job, de Patriotten* en natuurlijk *Vreugd en Deugd*. Hieruit is het duidelijk dat alle verenigingen, van welke aard ook: cultuur, religieus, sport of spel, mee opstappen in de ommegang. Het is de dag dat al die verenigingen een gezamenlijke uitstap doen en men fier met de attributen, de kleuren en de vlag van de vereniging zich vertoont in de stad.

De volgorde

De volgorde van de deelnemers in de ommegang steunt op een zeer oude traditie. Op kop lopen de reus Goliath, de reuzin Gerarda en Kinneken Baba gevolgd door een fanfare die het reuzentrio begeleidt met het reuzenlied. Tegenwoordig is dat de muziekvereniging Met

38. Prosper Speck (Geraardsbergen 28 februari 1832-Geraardsbergen 9 augustus 1898). Na onderwijs bij de jozefieten en de stedelijke tekenschool kreeg hij een opleiding in de Antwerpse Academie voor Schone Kunsten. Met een Nood Gods behaalde hij een prijs aan deze Academie. Uit dankbaarheid voor zijn studiebeurs schonk hij dit beeldhouwwerk aan de stad. Het beeld prijkt nog steeds in de inkomhal van het stadhuis. Na zijn studies werd hij leraar aan de Tekenacademie van Geraardsbergen

Kermisstoet 1902

Rangschikking der deelnemende Maatschappijen

Volgnummer in den stoet	naam der Maatschappijen	— Voorzitters —
1 ^o	De Reuzen en Familie	Van Sille Rijn en Chibor
2 ^o	Ouderlingen hospitaal	Vanden Driesschen Emanuel
3 ^o	Wazebond	Brico Petrus
4 ^o	Bruydelzonen	D. Kaerz Alfons Am. Molhaert.
5 ^o	Muziekmaatschappij <i>overleden</i>	Vanden Driesschen Beroit
6 ^o	Hand in Hand	Bieder Gustaaf
7 ^o	Moed en volharding	D. Kaerz Alfons Familie Mone
8 ^o bis	De bergkruipers	Rataey Emiel
9 ^o	Woud en tijd	Van Boekstach Emiel
10 ^o	Fort Chabrol	Keunier Charles
11 ^o	Karmelietewijk S ^t . Joseph	De Wette Victor
12 ^o	buizjmonsthaat S ^t . Pieter	Struelens Emiel
13 ^o	Rochuszonen	Reynaert August
14 ^o	De Trede	Vande Walle Frans
15 ^o	Wijk buizjmonst S ^t . adriaan	Permaer Frans
15 ^o bis	De Eendracht	De Claeef Victor
16 ^o	Verzekering	Kaanssens Soerinus
17 ^o	Bergmijkkers	De Vos Auguste
18 ^o	Maatschappij S ^t . Pieter	Francus Petrus
19 ^o	S ^t . Job.	D. Kaerz Alfons
18 ^o bis	De werkelooze	Vanden Driesschen Gustaaf
20 ^o	De ridders van den bal	Stevens Theophiel
21 ^o	De Lynwiessefers	Bul Aisni
22 ^o	Goedmoedige Kas St. Bartholomeus	D. L. Cabee Albert
21 ^o bis	"De voorzinnigheid"	Dierix Vincent
23 ^o	St. Cecilia	Van Crimfont Paul
24 ^o	Gezaard	D. Kaerz Alfons
25 ^o	C. L. v. van Lourdes	Borisier Louis Richard Van Cauwenbergh
26 ^o	C. L. v. van Hal	Struelens Emiel
27 ^o	Keulpm onderstand	Baetjer Louis
28 ^o	St. Joseph	Dierix Jean
29 ^o	Telemachus <i>St. Cecilia</i>	De Clippelle Prosper
30 ^o	S ^t . Sebastiaan	Vander Schuren Vital
31 ^o	S ^t . Adriaan	"
32 ^o	Heers S ^t . Bartholomeus	"
33 ^o	Geestelijke Overheid	Herlaer Roné Emiel Dammor
34 ^o	Gemeenteraad	Struelens Emiel
35 ^o	Aster	
35 ^o	Redders van België	

1-8 bis
9-17

Beevaert
De Godt

Een document van de stad Geraardsbergen uit 1902 met de rangschikking van de deelnemende maatschappijen aan de "Kermisstoet", de Processie van Plaisance, geeft ons een beeld van de toenmalige volgorde. Naast de vereniging staat hun volgnummer en de naam van de voorzitter. Het nummer 1 was voor de reuzenfamilie. Cecilia stond voorzien op nummer 22, maar werd naar achtergeschoven tussen de schuttersmaatschappijen Telemachus en Sint-Sebastiaan. Vlak vòòr de "Kas St. Bartholomeus" liep de oude gilde van Sint-Adriaan. De Rederijerskamer van Sint-Pieter stond op 17 en zou later eveneens naar achter schuiven.

29

Stad Geeraardsbergen
Kermisfeesten 1913.
Mijnheeren,

De Burgemeester en Schepenen der Stad Geeraardsbergen hebben de eer Ued. ker kennis te brengen dat in zitting van 14 Oogst l. l. de Gemeenteraad der stad aan uwe Maatschappij een toelage van 125 franken verleend heeft. Deze toelage is bestemd tot het inrichten van openbare feesten of vermakelijkheden, zij zal aan uwe Maatschappij uitbetaald worden op uitdrukkelijke voorwaarde dat ten minste 10 harer leden met vaandel en eretekens deel nemen aan de processie welke op zondag 24 Oogst aanstaande zal ingetrokken worden.

De vermelde processie zal om Gure's morgens gevormd worden. Uwe Maatschappij is gerangschikt onder nummer 29, zij is verzocht plaats te nemen aan het huis van *Mijnheer Arthur Demeyer, Prinsstraat*

N.B. De heer August De Boe, stadsontwanger, zal de uitbetaling der toelage doen aan de Maatschappijen die stiptelijk aan de hierboven gemelde voorwaarden voldaan hebben, op Kermis zondag na de binnenkomst der processie, in zijn bureau (Stadshuis).

De persoon die de toelage komt ontvangen, is verzocht de tegenwoordige kennisgeving mede te brengen. Geeraardsbergen, den 11 Oogst 1913

De Secretaris der Burgemeester en Schepenen
O. Morelaert *Ed. Flamant.*

N.B. De eerste man rechts is verzocht het hierbij gevoegd nummer der maatschappij zichtbaar te dragen.

Aan *Mijnheer Joseph De Clippela*
Voorzitter der Maatschappij
H. Sebastianen

In het stadsarchief zijn nog lijsten bewaard uit de 19de en begin 20ste eeuw met de volgorde van de stoet. Daaruit blijkt dat de schuttersverenigingen een voorname plaats achteraan de stoet hadden. Noch Sint-Cecilia, noch de Rederijkerskamer Sint-Pieter-Vreug-en-Deugd liepen voor het schrijn, maar de schuttersgilde Sint-Sebastiaan en de gilde van Sint-Adriaan, ooit de grote concurrent van Sint-Pieter. Achter het schrijn liep natuurlijk de geestelijkheid en het stadsbestuur, nog gevolgd door de schuttersvereniging Aster. En terwijl de vaderlandslievende verenigingen tegenwoordig vooraan lopen achter de reuzen; was er vòòr de Eerste Wereldoorlog slechts één vaderlandslievende vereniging, *de Redders van België*, en die liep helemaal achteraan. In het begin van de 20ste eeuw zien we dat Cecilia steeds meer naar achter wordt geschoven en het is pas na het verdwijnen van de oude schuttersgilden dat de plaats vlak vòòr het schrijn ingepakt werd door Cecilia. Het is pas na de Eerste Wereldoorlog dat deze muziekvereniging voor het schrijn terecht komt en in functie van de schrijndragers zou spelen met haar bekende walsen op maat van de wiegende pas van de dragers. De bekendste melodie, *Dans la Tranchée*, werd pas tijdens de oorlog gecomponeerd door Albert Schmidt en stond voor het eerst geprogrammeerd op het kermisconcert van 28 augustus 1920. Nadat ook Sint-Adriaan verdween, schoven ook de rederijkers meer naar achter, tot vlak voor Cecilia. Een nieuwe traditie was geboren. De volgorde van de processie werd toen ook meer geregisseerd. Iedere vereniging die een activiteit, zoals diverse spelen en feesten organiseerde tijdens de kermisweek, kreeg een toelage van de stad op uitdrukkelijke voorwaarde dat de vereniging mee zou opstappen met vaandel en eretekens in de processie. Iedere sociëteit ontving een uitnodiging met een volgnummer. Dit volgnummer werd geplaatst

Uitnodiging aan de schuttersgilde Sint-Sebastiaan om deel te nemen aan de processie van zondag 24 augustus 1913. Hierin staat de stadstoelage, een volgnummer voor de processie en de plek waar de groep moet starten.

Muziek door 't Leven uit Ophasselt. Daarna volgen de brandweer, de vaderlandslievende verenigingen en het Rode Kruis. Dan pas komen de verenigingen, al dan niet met een Manneken-Pis. De oudste, koninklijke, sociëteiten meer achteraan in volgorde van leeftijd. De oudste, de Rederijkerskamer Sint-Pieter-Vreugd-en-Deugd sluit de rij met verenigingen af. Tenslotte volgt de groep met het schrijn: Concert-

band Cecilia die de schrijndragers begeleidt met vier walsmelodieën, gevolgd door het schrijn, de leden van de kerkfabriek en achter hen het stadsbestuur. Het geheel wordt afgesloten door politiemannen in gala-uniform. Terwijl de kop en de staart van deze stoet al eeuwen vastliggen: vooraan de reuzen en achteraan het schrijn van Bartholomeus, is de volgorde tussenin in de loop der tijd wel wat veranderd.

39. A. DE L'ARBRE, *Het sackdraegherschap te Geeraardsbergen 1662 – 1887*, Geeraardsbergen, 1905.

Links de kermisaffiche van 1900 gedrukt bij steendrukkerij Meyer - Van Loo uit Gent. Rechts de kermisaffiche van 1948, met een litho van Theo Bruylant, waar voor het eerst de benaming 'Processie van Plaisance' wordt gebruikt. Op de eerdere kermisaffiches stonden steeds varianten van 'Processie (of Ommegang) van de reuzen en de maatschappijen van de stad'.

aan de huizen tussen de hospitaal-kerk en de Sint-Bartholomeuskerk. De reuzen hadden nummer één vertrokken aan de hospitaalkerk gevolgd door de verenigingen in de Grote-, Brugstraat en de Markt in een strikte volgorde. Het systeem dat in feite momenteel wordt toegepast bij het vertrek van de krakelingenstoet in de Gasthuis- en Hunnegemstraat.

De benaming

De huidige officiële benaming is Processie van Plaisance, maar die is relatief jong. Het is pas op

de kermisaffiche van 1948 dat deze naam voor het eerst gedrukt wordt. De oudste benamingen zijn varianten van Sint-Bartholomeusomwegang: *ten ommeganghe van Ste bertelimeus inde processie* (1516), *Processie ende ommeganc van mijnen heer Sente Bertelmeus* (1522), *De ommeganc van Sente Bertelmeus* (1529), *Den ommeganghe van Sente Bertelmeus naer d'oude costume* (1540), *Ommeganck van Sente Bertholomeusdach*. Op de kermisaffiches van eind 19de en begin 20ste eeuw zien we volgende benamingen: Processie van de reuzen en de maatschappijen, Ommegang-Processie.

Naast de stadsrekeningen en kermisaffiches wordt ook in andere bronnen melding gemaakt van de processie. Louis Bert gebruikt de benaming *Leutigen Ommegang* in het tijdschrift *Rond den Heerd*. Wellicht is de huidige benaming een vertaling hiervan. Als kind hoorde ik mijn grootmoeder steeds spreken van de processie van 'complaisance'. Volgens M. Van Kerckhoven wellicht voor het eerst gebruikt door de Walen die de ommegang kwamen bijwonen⁴⁰, maar het rare is dat op de Franse versie van de kermisaffiches vrijwel nooit sprake is van 'Procession de

40. M. VAN KERCKHOVE, *De ommegang...* p.7.

Plaisance', maar 'procession traditionelle' (1907), 'Procession - Ommegang' (1948).

Zeker is dat de benaming 'processie van plaisance/procession de plaisance' een bijnaam was en de officiële benaming, 'Ommegang van Sint-Bartholomeus', of kortweg 'ommegang' (1947), 'Jaarlijksche processie' (1907-1920) en 'Processie met de maatschappijen en de reuzen' (1928...), De benaming 'Processie van Plaisance' verschijnt voor de eerste keer op een kermisaffiche in 1948 en dan nog als ondertitel. De Franse benaming 'Procession de Plaisance' heb ik slechts op één affiche gevonden, de Franse versie van de kermisaffiche van 1974.

De verdwenen jaarmarkt

Geraardsbergen kent tegenwoordig nog één jaarmarkt, beter bekend als de Eerste Toog. Dit is een restant van drie paardenmarkten, ook toogdagen genoemd. De grootste jaarmarkt was vroeger op kermismaandag, daags na de Processie van Plaisance. Hoger kon u al lezen dat de betekenis van het woord *kermis* verschoof van 'kerkwijdingsfeest' naar 'jaarmarkt'. Dit was ook het geval in Geraardsbergen, aanvankelijk was deze jaarbeurs op de feestdag zelf van Sint-Bartholomeus, 24 augustus. Dankzij een vrijstelling van zeven dagen, drie voor en drie dagen na de jaarmarkt, werd in de stad een grote menigte aangetrokken. Hiervoor trof de stad een groot aantal maatregelen om het verblijf in de stad zo aangenaam mogelijk te maken.⁴¹ De combinatie van een processie en een jaarmarkt op dezelfde dag was iets teveel van het goeden, daarom vroeg de stad aan Karel V de toelating om de jaarbeurs een dag na de kermis te laten plaats vinden. Dit privilege betekende voor de bezoekers een werkelijke vrijstelling van aanhouding voor gelijk welke schuld of schuldvordering. Alleen de inwoners van Geraardsbergen zelf genoten er

niet van en evenmin bannelingen, voortvluchtigen en schuldenaars van de soeverein. De tweede helft van de 16de eeuw was echter een verschrikkelijke periode voor Geraardsbergen door de godsdiensttroebelen en de pest waardoor er wellicht tussen 1570 en 1590 geen kermisfeesten waren, er zijn in de stadsrekeningen namelijk geen uitgaven terug te vinden in verband hiermee. Vanaf de jaren 1590 keert de rust terug en begint de heropbouw van de geteisterde stad en genoot deze jaarmarkt een grote bijval.⁴² Door een handvest van Filips IV van 1635 werd de jaarmarkt steeds op kermismaandag, daags na de processie, gehouden. In de 20ste eeuw zien we aan de hand van de kermisprogramma's dat de jaarmarkt geen volledige dag meer duurde, want vanaf drie uur in de namiddag werden kaatswedstrijden gespeeld op de Markt. De 'grote kermisfoore' van weleer was niet meer dan een gewone maandagmarkt geworden gecombineerd met een 'beestenmarkt', op de programmaprofolder van 1901 staat onder de titel 'Groote Jaarmarkt': 'markt van paarden en vee'. In 1975 stond voor de laatste keer de zomerjaarmarkt op de affiche. Deze historische jaarbeurs was op dat moment al qua populariteit verdrongen door de Eerste Toog, de jaarmarkt tijdens de winterfoor.

Besluit

Het dragen van het reliekschrijn in de Processie van Plaisance door een vaste groep dragers is pas ontstaan in de tweede helft van de 20ste eeuw. Voordien waren het leden van de schuttersgilden, rederijkers en religieuzen die het voorrecht hadden om afwisselend het schrijn een stuk van het parcours te dragen. Na de Franse omwentelingen zijn het opnieuw de schuttersgilden en de gilde van Sint-Adriaan die dit voorrecht krijgen. De gilde van Sint-Pieter die pas verrees na de

samensmelten met de Maatschappij van Blijspelen Vreugd-en-Deugd verhuisde naar de kop van de processie. Na het verdwijnen van de oude schuttersgilden en Sint-Sebastiaan werd onder impuls van de parochie Sint-Bartholomeus een groep van dragers samengesteld. Sommigen van hen hadden het schrijn nog gedragen als lid van Sint-Adriaan.

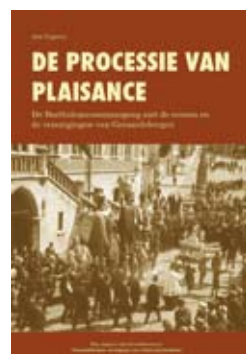
Gezien muziekmatschappij Sint-Cecilia tot het begin van de jaren 1900 niet in de onmiddellijke omgeving van het schrijn was opgesteld werden de bekende processiewalsen nog niet gespeeld. Die werden pas geïntroduceerd na de Eerste Wereldoorlog toen Cecilia voor het schrijn terecht kwam. Ook 'de Vodden', de rederijkers van Sint-Pieter-Vreugd-en-Deugd verhuisden naar achter, als oudste vereniging, en namen de plaats in van de verdwenen schuttersgilden.

De benaming "Processie van Plaisance" werd pas officieel in 1948, tot dan was dit een bijnaam.

Deze ommegang werd van in het begin georganiseerd door de stad want vanaf 1516 worden er betalingen vermeld in de stadsrekeningen aan de deelnemende groepen en voor het maken van de kledij van de reuzen.

Tot aan de Eerste Wereldoorlog was de processie ook geregiseerd want de stadsdiensten stelden een rangschikking met volgnummers op van de deelnemende groepen.

jan.coppens@giesbaargs.be

Meer info over het boek
DE PROCESSIE VAN PLAISANCE
De Ommegang van Sint-Bartholomeus en de kermis in Geraardsbergen in De Binnenkrant

41. Zie de verwijzing naar de stadsrekeningen in de voetnoten bij De Portemont (deel II), p. 51.

42. V. FRIS, *op cit.*, p. 396.